

GYVIEJI ARCHYVAI

Kovo 16-oji – Knygnešio diena

VARĖNOS KRAŠTO KNYGNEŠIAI

Nėr tėvynės be liežuvio – / Kiekvienas tai gal su-
prasti: / Atimk kalbą iš lietuvio, / Tai Lietuvos jau ir
nesti. (S. Gimžauskas)

Lietuviškos spaudos draudimo keturi dešimtmečiai [1864-1904] buvo sunkiausi lietuvių kultūros, spaudos istorijos laikai. Kova dėl lotyniško raidyno reikė ir kovą dėl lietuvių tautos išlikimo. Visi daugiau ar mažiau esame girdėję apie knygnešius, jų įvykdytos veiklos fenomeną. Slapta platina-
mos lietuviškos knygos grovė carinės Rusijos rusinimo politiką ir skatino mokytis lietuvių kalbos. Knygnešiai lietuvišką spaudą gabeno iš tuometinės Rytų Prūsijos – Karaliaučiaus. Knygnešių gyvenime buvo daug rizikos, jiems grėšė kalėjimas, tremtis. Dažniausiai būdavo gabenami lietuviški laikraščiai „Aušra“, „Varpas“, knygelės, skirtos ūkininkams, religinės knygos, maldaknygės, lietuviški kalendoriai, pasaulietinė literatūra.

Tuo sunkiu lietuvių tautai metu Dzūkijos žmonės neliko nuošalyje. Didžiausias gerai suorganizuotas knygnešių tinklas Dzūkijoje buvo Valkininkų apylinkėje. Valkininkų knygnešių organizatoriumi buvo kunigas **Silvestras Gimžauskas** (1845-1897), dirbęs čia 1884-1892 metais. Jis labai skyrėsi nuo kitų kunigų ir savo elgesiu, gyvenimo būdu, ir požiūriu į lietuvių reikalus. Kartu jis buvo ir Merkinės dekanas, todėl turėjo didelę įtaką kitoms parapijoms bei kunigams. Globojo visą būrį knygnešių ir spaudos platintojų, kūrė slaptas daraktorių mokyklas, jas visokeriopai rėmė, kontroliavo jų darbą. Valkininkai tapo didžiausiu lietuviškos spaudos platinimo centru visoje Vilniaus gubernijoje. Svarbiausias kun. S. Gimžauskos nuopelnas, kad Valkininkų parapijoje ir Merkinės dekanate buvo įvestos pamaldos lietuvių kalba. Vairiai lietuviškai buvo mokomi katekizmo ir poterių. Prie lietuviškos spaudos platinimo, slaptų daraktorių mokyklų kūrimo daug prisidėjo ir kunigas **Vincentas Valavičius**, pagrindinis kun. S. Gimžauskos pagalbininkas.

Merkinės spaudos platinimą organizavo 1890 metais atsiųstas Vilniaus seminarijos auklėtinis kunigas **Konstantinas Jagminas** (1868-1896). Nuo pat pirmųjų dienų Merkinėje jis ėmė rūpintis lietuviškų knygų gabenimu iš Tilžės ir platinimu. Manoma, kad spaudos parūpindavo ir atsiųsdavo į Merkinę jo sesuo, gyvenusi tėviškėje Balčiuose, prie pat Mažosios Lietuvos sienos. Tuo metu Merkinės parapijoje nebuvo nė vienos lietuviškos maldaknygės, išskyrus tris, kurias kunigėlis buvo atsivežęs. Jaunas, energingas, turįs gražų balsą, paprastas ir nuoširdus K. Jagminas greitai pelnė merkiniečių simpatijas ir pagarbą. Platinti knygas Merkinės apylinkėje padėjo vietiniai knygnešiai.

Aplinkiniuose kaimuose kunigas surado patikimų spaudos platintojų ir daraktorių. Jų padedamas iš žmonių surinkdavo lenkiškas maldaknyges ir pakeisdavo lietuviškoms. Vienu iš uoliausių K. Jagmino padėjėjų, draudžiamosios lietuviškos spaudos platintoju Merkinės apylinkėse buvo **Kazys Barysas** (1867 – 1922). Daugiausia platinavo religinę literatūrą: maldaknyges, giesmynus ir kt. Parapijoje buvo paplitusios lenkiškos maldaknygės, iš kurių žmonės skaitė maldas, dažnai gerai nesuprasdami. Vikarui K. Jagminui pasiūlius, pradėjo lenkiškas maldaknyges keisti į lietuviškas. Kadangi K. Barysas gerai mokėjo lietuviškai ir rusiškai skaityti bei rašyti, jis ne tik platinavo knygas, bet ir mokė kaimo vaikus lietuviškai skaityti ir rašyti – daraktoriavo. 1905 m. K. Barysas rinko parašus po peticija carui dėl Lietuvos autonomijos ir lietuvių kalbos įvedimo pradinės mokyklose.

Daugiau informacijos apie Varėnos krašto knygnešius galima rasti Varėnos viešojoje bibliotekoje. Čia surinktos straipsnių iš periodinės spaudos kopijos apie Varėnos krašto knygnešius. Šią medžiagą papildė Elenos Glavickienės, buvusios ilgametės Bibliografijos, informacijos ir kraštotyros skyriaus vedėjos, parengta bibliografija „Varėnos krašto knygnešiai“ (2004). Bibliografija supažindina su žymių mūsų krašto knygnešių Kazio Baryso, Silvestro Gimžauskos, Konstantino Jagmino biografijomis. Pateikiama literatūra apie jų ir kitų knygnešių veiklą spaudos draudimo laikotarpiu.

Knygnešių veikla yra labai svarbus istorinis dalykas. Ir nors šiais laikais popierines knygas ypač jaunimas ne visada pakankamai vertina, mes turime būti dėkingi žmonėms, kurie padėjo lietuvių pamatus, kurių dėka mes šiandien galime didžiuotis gimtąja lietuvių kalba.

Laimutė CIBULSKIENĖ
Varėnos viešosios bibliotekos bibliografe

*P. Kuro 1986 m. rugpjūčio 6 d. pažyma. 1985 m. rugsėjo mėn. su turiste iš JAV Ona Kildišienė, g. 1910 m. JAV, susitiko varėniškė pensininkė Marija Daškevičienė, g. 1910 m. irgi JAV. M. Daškevičienė paaiškino, kad ji O. Kildišienės nepažįsta, bet JAV, Masačusetse, gyvena dvi jos seserys, nors tik viena, Julija Noreika, palaiko su ja ryšius laiškais. Šį kartą Julija perdavė labai kuklių dovanų, nors Daškevičienė prašė rimtesnių. Ji gauna 60 rub. pensijos, gyvena vargingai, namelis sulūžęs. Išvykti gyventi į JAV jos neišleidžia, nors ji turi JAV vicekonsulo Maskvoje raštą, bet negauna sesers iškvičimo. JAV pasiuntinys Maskvoje jai duoto paso galiojimas jau pasibaigęs. M. Daškevičienės vyras buvo ginkluotoje nacionalistų gaujoje ir nukautas, o ji pati buvo ištremta į tolimą TSRS rajoną.

S. Matukonis 1988 m. balandžio 21 d. pranešė Lietuvos KGB 2 valdybos viršininko pavaduotojui V. Neverauskui, kad tarybinė pilietė, kurios vardu gautas dokumentas „A“ iš JAV pasiuntinybės Maskvoje, žinoma kaip varėniškė Marija Daškevičienė. Norėjusi išvykti į JAV, bet jai neleista. Ji ne kartą kreipėsi, o 1975 m. net aplankė JAV pasiuntinbę. Amerikoje gyvena dvi jos seserys: Julija Noreika ir Ieva Vaitkevičienė. M. Daškevičienė 1948 m. buvo ištremta į Krasnojarsko kraštą kaip nukauto bandito žmona. Su seserimis ji nuolat susirašinėja ir gauna siuntinius. Tačiau duomenų, galinčių patvirtinti jos nusiakalstamus ryšius su užsienio atstovais, negauta. Rašto turinio tikrumą patvirtinęs I. Zinkevičius: „Tikra.“

I. Zinkevičiaus 1988 m. gruodžio 15 d. pažyma. Marija Molytė-Daškevičienė savo autobiografijoje nurodo, kad jos tėvo šeima 1914 m. grįžo iš JAV ir gyveno Giraitėje prie Matuizų. Tėvas Vincas Molis mirė 1935 m., o 1947 m. ir motina Ona Moličienė. JAV gyvena dvi tikros Marijos seserys. M. Daškevičienė 1967 m. negavo leidimo nuvykti pas seseris, nors buvo gavusi 8 kvietimus. Tremtyje ji buvo iki 1957 m. balandžio 9 d. Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1988 m. spalio 21 d. įsakų pripažinta ištremta nepagrįstai ir reabilituota. M. Daškevičienė 1988 m. lapkričio 23 d. gavo telegramą iš JAV pasiuntinybės Maskvoje. Telegramoje nurodyta, jog lapkričio 26-28 d. Lietuvoje bus JAV piliečių paslaugų vicekonsulas Stivas Volkeris ir jį aplankys. Jeigu Volkeris su ja nesusitiktų, ji privalo paskambinti į Maskvą ir pakalbėti su Laura Džili Stiv. S. Volkeris 1988 m. lapkričio 28 d. su moterimi, kalbančia tik angliškai, aplankė Daškevičienę Varėnoje. M. Daškevičienė parodė jiems JAV pilietės pasą, išduotą jai JAV ambasados Maskvoje 1980 m. kovo 11 d., kad ji galėtų išvykti į JAV nuolat gyventi. Svečiai pabuvo apie valandą.

Žmonės KGB pinklėse

lat gyventi. Svečiai pabuvo apie valandą.

*P. Kuro 1986 m. rugpjūčio 7 d. pažyma. „Lietuvos“ viešbutyje Vilniuje su turiste iš JAV Neli (Anele) Tim, apie 80 metų, ir JAV gimusiu jos sūnumi Albertu Galiniu, apie 40 m., 1985 m. liepos 6 d. susitiko giminės: Danutė Jarmalavičiūtė-Žarkaitienė, Varėnos r. Švietimo skyriaus darbuotoja, ir jos vyras Jonas Vytautas Žarkaitis, laikinai nedirbantis (serga po autoavarijos). Neli Tim yra D. Žarkaitienės tėvo sesuo, maždaug 1943 m. vokiečių išvežta darbams į Vokietiją, paskui iš ten išvykusi į JAV. Jos pirmas ir antras vyrai yra mirę. Nuo pirmo vyro likęs sūnus Albertas. N. Tim aplankė gimines Alytaus rajone, o sūnus iš Vilniaus niekur nevažiavo, nes susirgo ir gulėjo ligoninėje. Atvykėliai apie TSRS susidarė gerą nuomonę.

Antra P. Kuro rugpjūčio 7 d. pažyma. „Lietuvoje“ 1985 m. liepos 17 d. ir 22 d. su turistais iš JAV Ada Misiuliu, Domu Misiuliu ir Nida Misiuliu susitiko giminės – Virginija Roma Tertelienė, Varėnos knygyno pardavėja, ir jos vyras Vytautas Tertelis, ž. ū. valdybos inžinierius statybininkas. Pokalbyje V. R. Tertelienė paaiškino, kad Ada Misiulis yra jos motinos pusseserė, iš Telšių į JAV išvykusi per karą. A. Misiulis su vyru Domu ir dukra Nida į Lietuvą atvažiavo antrą kartą. KGB Terteliai neįdomūs.

*Keturias pažymas P. Kuras sukūrė 1986 m. rugpjūčio 11 d.

Turistas iš JAV Justinas Bruožis 1985 m. liepos 12 d. „Lietuvoje“ susitiko su Adele Biekšaitė-Čeniene, Varėnos vaikų darželio „Šaltinėlis“ skalbėja. A. Čenienei turistas yra tik pažįstamas, buvęs kaimynas, išvykęs dar prieš karą ieškoti darbo. Be to, JAV irgi nuo prieskario laikų gyvena Agotos Leonavičiūtės-Biekšienės iš Giraitės sesuo, kuri buvo atvykusi 1984 m. ir be leidimo aplankė Varėną. Nežinoma, ar moteris dar gyva, nes laišku iš jos negauna. KGB neįdomu!

„Lietuvos“ viešbutyje turistė iš JAV Radzevičius (vardas nežinomas) 1985 m. liepos 13 d. susitiko su Varėnos gyventojomis Elena Pangoniene ir jos dukterimi Gene Eugenija Pangonyte-Jakštienė, centr. ligoninės medicinos seserimi. Radzevičius į JAV išvyko iš Kauno prieš karą, su moterimis susitiko kaip E. Pangonienės sesers Marijos Struckus draugė. M. Struckus gimė JAV, paskui gyveno Sapiegiškėje, o 1927 m. vėl išvyko į JAV. Kaip turistė M. Struckus jau buvo atvažiavusi 1976 m. Jos vyras Vincas Struckus taip pat gimęs JAV. Šie asmenys KGB nedomina.

Vilniuje 1985 m. liepos 19 d. turistai iš JAV – Ana Jezu-

pik, gimusi JAV, jos brolis Juozas Ziogelis, irgi gimęs JAV, ir motina Marija Volungevičiūtė-Siker – susitiko su Vytautu Volungevičium, Varėnos „Lietžemūktechnikos“ šoferiu, ir jo žmona Stase Volungevičienė, dirbusia ryšių mažgo operatore, o dabar esančia gimdymo atostogose. Liepos 26 d. su atvykėliais susitiko Vytautas Sviklas, Varėnos melioracijos statybos valdybos traktorininkas, ir jo žmona Aldona, „Merki“ fabriko sukirpėja. Turistai jiems yra tolimi giminaičiai. M. Siker į JAV išvyko prieš karą. Kompromituojančios medžiagos apie minėtus asmenis nėra, nors S. Volungevičienės tėvai buvo ištremti.

Su JAV turiste Joana Druelis, gimusia JAV, „Lietuvos“ viešbutyje 1985 m. rugpjūčio 23 d. susitiko Antanas Soroka, gyv. Varėnoje, bet dirbant Alytaus r. Alovės kolūkio pirmininko pavaduotoju, ir jo žmona Ramutė, Varėnos ligoninės medicinos sesuo. J. Druelis yra A. Sorokos pusseserė – motinos brolio dukra. J. Druelis tėvas Antanas į JAV išvyko prieš karą. Kalbami asmenys KGB nedomina.

*Yra pažyma apie Varėnos rajono medicinos darbuotojus. Pažyma be datos, nepasirašyta, tad gal ji nebaigta? Neaišku, kodėl tokio KGB dėmesio susilaukė vienos profesijos žmonės. Pažymoje pateikta kažkurių pastarųjų penkerių metų operatyvinė analizė.

Juozaitis Modestas, Valkininkų vaikų tub. sanatorijos „Pušėlė“ kardiologijos skyriaus vedėjas, religinis fanatikas, palaikantis artimus ryšius su ekstremistiškai nusiteiktais kunigais, tame skaičiuje ir su objektu Don-Keino A. (matyt, su buv. Valkininkų klebonu Keina), turi pažįstamą Nemetą Giorgijū, gyvenantį Budapešte, Vengrijoje.

Žukauskienė Irena, tos pačios „Pušėlės“ kardiologinio skyriaus gydytoja; jos vyresnis brolis teistas už ypač sunkius valstybę nusikaltimus.

Žuklys Julius, „Pušėlės“ sanatorijos vyr. gydytojo pavaduotojas, turi gimičių JAV, su kuriais susirašinėja.

Gramba Antanas, Varėnos centr. ligoninės gydytojas chirurgas, 1983 m. Ukrainoje, Užgorode, susitiko su motinos teta Vaigert Marija, VFR piliete. Jo tėvas Gramba Juozas ir motina Grambienė Elena, gyvenantys Trakų r. Rūdiškėse, buvo ištremti kaip banditų talkininkai. Tėvo brolis Jonas Gramba buvo gaujoje ir nukautas.

Galčius Jonas, Varėnos ligoninės dantų technikas, 1983 m. Vilniuje susitiko su turiste iš VFR Komorovski Ona, kuri yra žmonos Valentinos Galčienės tėvo sesuo.

Tamulevičius Jonas, Varėnos r. centr. ligoninės vyriausiasis gydytojas; jo tėvas gimęs JAV.

Jono Tamulevičiaus žmona

Asta Tamulevičienė, centr. ligoninės akušerinio skyriaus vedėja, Varėnos r. moterų tarybos pirmininkė, 1984 m. Vilniuje susitiko su turistais iš JAV ir su vyru buvo atvežę juos į Burokaraitį ir Druskininkus.

Černiauskas Antanas, buvęs Varėnos r. centr. ligoninės vyr. gydytojas, dabar infekcinio skyriaus vedėjas, turi gimičių JAV – ten gyvena tėvo brolis Bronius Černiauskas, o tėvo sesuo buvo ištremta.

Antano Černiausko žmona Černiauskiene Janina, Varėnos r. centr. ligoninės medicinos felčerė; jos tėvai buvo ištremti.

Labukas Albinas, Varėnos sanepideminės stoties gydytojas; jo tėvai buvo ištremti.

Venckus Povilas, Varėnos r. centr. ligoninės neurologinio skyriaus vedėjas; su tėvais buvo ištremtas.

Druskinis Alyvydas, centr. ligoninės gydytojas terapeutas; tėvo tėvas ir tėvo brolis buvo nuteisti, o tėvai ištremti.

Jazepičkas Vytautas, centr. ligoninės gydytojas neuropatologas; tėvai buvo ištremti.

Pocevičius Algirdas, Merkinės apylinkės vyriausiasis gydytojas; 1973 m. Vilniuje susitiko su turistais iš JAV: profesoriumi Jonu Navicku iš San Francisko miesto ir jo žmona Dalia, kuri yra A. Pocevičiaus žmonos pusseserė.

Bernatonienė Albina, Valkininkų sanatorijos „Pušėlė“ medicinos sesuo dietologė; buvusi specpagyvendinime, t. y. tremtyje.

Vainilaitienė Aldona, Valkininkų sanatorijos „Pušėlė“ medicinos sesuo, kurios vyras Algirdas Vainilaitis iš Mergerio buvo teistas už ryšius su banditais.

Savickienė Veronika, „Pušėlės“ kardiologinio skyriaus vyriausioji medicinos sesuo; jos tėvai buvo ištremti, o vyras nuteistas. V. Savickienė 1984 m. Vilniuje susitiko su turiste iš Kanados Elžbieta Jankauskaitė.

Zalanskienė Gražina, Varėnos r. centr. ligoninės felčerė, 1983 m. Vilniuje susitiko su turistu iš JAV Džonu Prunskiu, kuris yra jos tėvo Karolio Gineičio tolimas giminaitis.

Maigienė-Navickaitė Marytė, Varėnos r. centr. ligoninės buhalterė, 1985 m. Vilniuje susitiko su turistu iš JAV, tolimu giminaičiu iš motinos pusės, kunigu Simu Saulėnu.

Konstantinavičius Antanas, Merkinės apyl. ligoninės ūkvedys, 1985 m. Vilniuje susitiko su turistu iš JAV, tolimu giminaičiu M. M. Bucelevičium.

Bagdžiuvienė-Ivanauskaitė Danutė, Varėnos vaikų darželio „Pumpurėlis“ medicinos sesuo, 1985 m. Vilniuje susitiko su turiste iš JAV, tolimu giminaičiu Ruta Jonys.

Tęsinys. Pradžia Nr. 6, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 15, 17

Vytautas Valentinas
ČESNULIS